

ЛЕПА ХЕЛЕНА ИЛИ ХЕЛЕНСКИ СМИСАО ЗА ЛЕПОТУ

І УВОД

Чар лепоте осећају сви народи, али више него ико други лепотом лика опијао се хеленски човек. Све оно што у жене чини спољашну лепоту и љупкост он је збио на идеално биће и створио богињу Афродиту, скуп свих женских дражи и милина, синтезу свог идеала женске лепоте. Колико је, на пример, Хомер био одан лепоти види се отуда што све своје ликове како женске тако и мушке облива њеном светлошћу. За жене за које је суђено да освоје мушкарца први је захтев лепота: Алкатој се оженио најстаријом ћерком Анхисовом, Хиподамијом, јер је лепотом, срцем и делима надмашила све своје врснице (*Ил.* XIII 429—433). Кад мушкарца хоће да прикаже као човека који заслужује презирање, Хомер га у исти мах претставља и као ружна човека, на пример, Терсита. Лепота је не само спољашњи израз виших унутрашњих врлина него и велика срећа човекова. Она сија и у Хаду: кад Одисеј Алкиноју спомиње чије је жене видео у Покојничком Царству, он у Епикасте, Хлориде, Пере и Аријадне најпре примећује њихову лепоту (XI 271, 281, 287, 321). Пратип естетичког осећања јесте осећање љубави. Жена није ништа друго него виши облик лепоте, а оно што је на њој најлепше јесте свагда у исти мах оно што изазива мушкарчеву жудњу. Кант се усудио ништа мање него да устврди да је китњаста арабеска лепша од најлепше жене. Супротно њему, као Шопенхауеру, Спенсеру, Кузену и другима, који су осећање за лепо померали у оштру супротност према интересу, Ж. М. Гијо у *Проблемима савремене естетике* с правом тврди да је „женска лепота највиша лепота, и оне женске особине којима се највише дивимо јесу редовно оне које чине и предмет наше жудње. Као лепу жену човек из народа замишља стаситу и наочиту појаву са цветним теном и раскошним облицима, а то је и жена која најбоље може да задовољи полни нагон“ (I 2).

Телесна лепота била је сан сваког Хелена. Зато је сасвим разумљиво што се и женски и мушки свет у лепоти надметао. У ахајском граду Егиону за свештеника у Дивову храму биран је најлепши младић (Paus. VII 24, 16—19). О Атенејама, највећем и највеличанственијем атинском празнику у славу богиње Атене, надметали су се за првенство у лепоти мушкарци, и победу би однела и награду стекла она фила која би на празник довела најлепше и најснажније људе. Калистија, тј. надметања за првенство у женској лепоти, било је већ у древној старини: по једном предању већ је Кипсел, аркадски краљ, уредио калистије у славу Деметре Елеусинске када је основао Василиду на реци Алфеју, и Херодика, Кипселова жена, прва однела победу (Athen. XIII 609 E F). Таквих калистија било је и на еолским острвима, Тенеду, а нарочито на Лезбу. За Тенеђанке парадоксограф Нимфодор каже да су најлепше од свих девојака у Хелади (Athen. XII 609 E F). На Лезбу су калистије имале религиозно обележје, и вршене су у свештеној дубрави, која је била посвећена Хери, богињи брака¹). Већ Хомер слави лепоту Лезбљанки, јер међу поклонима што их Агамемнон даје Ахилеју ради помирења налази се и овај:

Даћу му Лезбљанки седам што знају послове дивне,
ја сам их изабр'о кад је освојио уређен Лезбос,
својом лепотом тада над женама сијаху свима

(Илијада IX 128—130).

Лезбљанке се одликоваху лепотом и у доцнија времена, као што показује Сапфина лирика.

За калистије зна и хеленски мит, познат из *Кипарске песме*, кикличке епопеје, која је добила то име по кипарској богињи. Тај мит је од архајскога времена био омиљена тема не само песника него и сликара керамичара. Кад су се богови гостили на Пелејевој свадби, дође Ерида и завади Херу, Атenu и Афродиту за лепоту. По Дивову наређењу Хермија их води на гору Иду пастиру Париду, сину тројанскога краља Пријама, да пресуди која је од њих три најлепша. Кад су богиње стигле пред судију, свака му нешто обећава ако каже за њу да је најлепша: Хера власт над земљама и богатства, Атина јуначку славу и мудрост, Афродита најлепшу жену — Хелену, а ова је била психоза за целу Хелладу, јер ју је, по једном предању (Apoilod. III 10, 8), осим Менелаја, просило још тридесет просаца, најугледнијих ахејских јунака. Која је од тих богиња најлепша? То значи: у чему се састоји оно што богови смртном створењу могу

¹) *Schol. in Hom. II. IX 129; Anth. Pal. IX 189; Athen. 610 A. Вид. и М. P. Nilsson Griechische Feste, 1906, 57 и 326.*

дати као највише испуњење његових највиших жеља? Парид се налази пред одлуком: Или да буде највећи цар? Или највећи јунак? Или највећи љубавник — отимач и муж најлепше жене на свету? Као Херакле на раскрсници, или као Христос у пустињи, он се налази пред искушењем — само с том разликом што он, друкчије но Херакле и Христос, одабира оно што ће њему самом, његову дому и целој његовој отаџбини донети пропаст: он одабира Хелену, због чега је настао Тројански рат.

Завршавајући своју расправу *Женина лейоша* (Мисао XV, 1924), Исидора Секулић каже: „Расправа о жениној лепоти, као свима великим и загонетним силама, иде једнако у кругу, и ма колико да је дуга, не свршава се. Може се извести овај или онај закључак, али он није ни последњи ни дефинитиван. Час је та лепота илузија чула, час илузија интелекта; час благотворна, час демонска сила; час воља и снага, час роб“ (стр. 680). У редовима који следеју ставили смо себи у задатак да покажемо што су о тој сили мислили Хелени којима је лепа Хелена била честа уметничка инспирација.

II ХЕЛЕНА У ИЛИЈАДИ

Позадину *Илијаде* чини борба за Хелену, која својом необичном лепотом омађијава памет, потреса душу, изазива пустош, али и оплемењује и испуњава душу милосрђем и хуманошћу. Ако додамо још љупку Брисејиду, заробљеницу и драгану Ахилејеву, коју је од овога отео Агамемнон и тиме изазвао кобну срџбу Пелејева сина, могла би се *Илијада*, поред свих љутих бојева што их она опева, звати и *Песмом о борби за лейошу*. Да је *Илијада* то и заиста, то осим стиха III 157, потврђују и ови стихови:

„Потомче Дивов, довитљив Одисеју, Лаертгов сине,
зар ћете побећи кући у драгу земљу отаца,
у многовесле лађе кад брзо се баците сада?
Аргивка Хелена зар ће Тројанцем и Пријаму остат
да се поносе њоме, а рад ње многи Ахејци
осташе мртви пред Тројом, далеко од своје домаје?“

(II 173—178; вид. и VII 350 идд, XXII 114 идд.)

Хелену најпре упознајемо у III-ој књизи *Илијаде*, где њена појава показује да су се Хелени веома рано одликовали развијеним смислом за лепоту и њено приказивање.

Кад су се ахејска и тројанска војска поређале једна против друге, Ахејци ћутке и кипећи гневом, а Тројанци узцику као ждралови кад лете према југу, тада Парид изазива на мегдан ахејске јунаке. Излази му Менелај, али се

Парид, кад угледа свога противника, коме је отео жену, Хелену, уплаши и побегне међу своје густе другове. Брат Хектор оштро га кори, називајући га лудим женаром, плашивицом, лепотаном и заводником, коме дарови богиње Афродите ништа не помажу у борби с Менелајем, али су Тројанци сувише кукавице да ишта учине против њега, иначе би га одавно каменовали. Под утиском Хекторова карања Парид се охрабри те поново оде да се у боју огледа с Менелајем, предлажући Тројанцима и Ахејцима нека ономе који од њих двојице однесе победу припадне Хелена и благо, које је он узео из Менелајеве ризнице и однео у Троју кад је одвео Хелену, чиме ће се цео рат и завршити. Обе војске с радошћу пристају на тај предлог, јер се надају да је близу свршетак чемерном рату, па да би вера била тврда, зову Пријама да сам буде присутан кад се буде приносила жртва Земљи, Сунцу и Диву, који ће бити сведоци задане вере. Гласници хитају у град и ка бродовима да све донесу што је потребно за свечано склапање уговора.

За ту важну новост дознаје и Хелена, коју је, у соби где тка велико пурпурно рухо и у њега уткива борбе што их ради ње воде Ахејци и Тројанци, нашла божанска гласница Ирида у лику Лаодике, најлепше Пријамове ћерке, и о томе је обавестила. Иридине речи изазивају у њој слатку жудњу за пређашњим мужем и за оцаџбином. Са сузом у очима, праћена двома дворкињама, Етром, мајком Тесејевом, и Клименом, сестром Пиритојевом, она хита на бедеме код Скејских врата, где стари Пријам седи с осталим тројанским старешинама и посматра ахејску војску.

Кад седи главари тројански, окупљени око Пријама на кули, угледају Хелену где им прилази, тада, као старом Гетеу, кад је упознао Маријану Вилемер и доцније Улрику фон Левецов, и њима, хладним и разумним старцима, заигра живо срце у грудима, те они, сасвим супротно Хорацијеву ставу да је одвајкада *cuppus taeterrima belli causa* (*Sat.* I 3, 107), за тренутак заборављају све невоље десетогодишњег рата који је она изазвала кобним блистањем своје лепоте:

Када Хелену спазе где на кулу пење се њима,
један другоме тихо проговори крилате речи:
„Замерке нема Тројанцу ни Ахејцу с назувком лепим
што због овакве жене већ одавно подносе јаде:
обличјем она ведма на бесмртне богиње льчи“

(III 154—159).

Изјава занесених старешина значи: да је која друга жена била одведена онако као Хелена, то никада не би имало онаких последица какве претставља Тројански рат; сасвим изузетна лепота Хеленина изазвала је баш изузетно фаң-

тастичне последице. А из тога што наведене стихове изговарају старци кад виде Хелену како им иде, пењући се, може се закључити да она осваја више гипким покретима свога тела него његовим облицима, и да њена лепота и милина изазивају пијанство и лудило чула више музиком гласа него ли самим говором и више осмехом и зрачењем погледа него бојом очију и више изразом и сјајем свежег и живога лица него ли правилношћу његових црта.

Горње стихове не говори Парид, који је Хелену отео и довео у Троју; не говори их ни какав њеном лепотом омађијан младић, или који други занесен тројански борац; не, њих говоре седобради старци, најразборитије старешине, поштовања достојни доглавници Пријамови, и утолико је триумф лепоте Хеленине већи. Чак и сам благи и милостиви Пријам, који је исцрпен десетогодишњим ратом, коме је тај рат прогутао толику децу, и коме би Хеленин лик, за њега узрок толиких проливених суза, морао бити мрзак, не само што слуша оно што тренутно занесени доглавници шапућу него се и Хелени овако обраћа:

„Овамо, драга ми ћерко, приступи па крај мене седни,
првога мужа да видиш и девере и осталу својту!
Никако не кривим тебе, но богови криви су мени,
који су ахејску на ме навалили плачевну војну

(ст. 162—165).

Ганута Пријамовим понашањем, Хелена дозива себи у памет свој прељубни грех. С великом тугом и са сузама у очима она се опомиње шта је све оставила кад је изневерила Менелаја и пошла за Пријамовим сином. Њено кајање слива се с њеном чежњом за кућом: као омађијана шева, као задивљена чајка, мисао јој узлеће Спарти, некадашњој срећи. Она добро зна да јој је Агамемнон, о коме она обавештава Пријама, био девер, али то је било па прошло, као да никад није ни било. Кад међу Ахејцима не примећује своју браћу, Кастора и Полидеука, она изражава бојазан да они или нису кренули из Лакедемона у борбу или, ако су стигли, неће да улазе у борбу, бојећи се срамоте којом се њихова сестра укаљала (ст. 172—180).

Пошто је песник изнео како је Пријам према Хелени пажљив, разумећемо што он Хелену у њеној свађи с Афродитом високо ставља изнад ове богиње, Паридове заштитнице. Кад је Афродита, у пресудном тренутку мегдана, спасла Париду од копља Менелајева и однела га у његову кућу, она у лику старе танкопреље, позива Хелену да брже иде Париду који је у ложници очекује. Хелена се устеже да то учини, али у тобожњој старици она полако препознаје Афродитин врат, њене љупке груди и сјајне очи! И ма

колико да јој се диви, она одбија њене подводничке речи: видела је како је Парид поражен, а како је Менелај, њен пређашњи муж, однео победу, и зато се боји да би је богиња опет могла навести на зло: можда Афродита негде има још каква љубимца коме хоће да је поклони, као што ју је некада поклонила Париду, који се својим поразом на мегдану осрамотио, и зато га она презире и не жели више да с њим дели одар, јер би је, поред свега њеног јада, и Тројанке исмејавале; ако јој Парид толико лежи на срцу, нека му се не показује на махове, него нека непрестано буде уз њега! Богиња прети Хелени да ће, ако је не послуша, грдно настрадати: могли би је или Ахејци или Тројанци погубити, ако она, богиња, међу њима приметне још љуђе непријатељство него што је дотад било. Хелена се уплаши и, непримећена од Тројанки, мучећи пође, а богиња је ишла напред (ст. 369—420). А кад је ушла у ложницу, она, супротно Андромахи, која жели да Хектора задржи у граду, нападне Париду овако:

„Стиг’о си из боја, гле! Еј погин’о да си у њему!
 Да те је силан јунак погубио, ранији муж мој!
 Сам си се хвалио пре да рукама, снагом и копљем
 надмашаш Ареју драгог Менелаја. Него сад опет
 Ареју драгог јунака Менелаја иди позови
 поново јуначки мегдан да делите! Ал’ ја ти велим
 махни се борбе с јунаком и више не замећи боја
 са плавкосим борцем Менелајем, немој да лудо
 с њиме се бијеш, да те не погуби његово копље!“

(III 428—436).

Положај Хеленин према Париду јесте положај жене која, дубоко разочарана, види да Парид не одговара њеним претставама о правом мушком јунаштву и правој мушкој племенитости: Парид је лакомислен, он се колеба између јунаштва и кукавичлука, и на то се Хелена, у VI-ом певању, жали Хектору:

„Хекторе, девере мени јадотворној страхотној кучки!
 Еј да ме онога дана кад мајка ме донесе на свет
 однела худа олуја и страхан ме однео вихор
 у гору некуда или у таласе хучнога мора,
 где би ме прогут’о вал, док то се догодило није.
 Али кад богови мени толике наменише јаде,
 бар да сам онда љуба јунаку постала бољем,
 који би осећ’о руг и прекоре многе од људи.
 Али становног срца у овога нема ни сада,
 вит ће га доцније бити, ал’ то ће испаштати, мислим.“

(VI 344—358).

Све се то слаже с ранијим местом где Хелена осети слатко чезнуће за пређашњим мужем, за својим завичајем, за мајком и оцем (III 139—140 . Хелена, дакле, није „мачка“, као што мисли Виламовиц²⁾); она се не улагује Хектору тиме што кори себе и свога мужа и што жели да јој муж не изгуби достојанство борца, него само изражава свој бол што није постала жена бољем јунаку. Тај бол чисти је од њеног прељубништва. Као што је она несрећа за Троју и Пријама, па ипак је овај не избацује из двора, тако је Парид несрећа за њу, па ипак не може да се ослободи од њега. Сав сјај њене мађиске лепоте слива се са стварношћу њеног несрећног срца.

Хелену, лепу као победа, нико не кара и не ружи, она то, уколико се сама осећа одговорном, сама чини: она се каје и сама себе кори јаким речима, називајући себе кучком не само у последњим наведеним стиховима него и у трећем певању, ст. 180. Призор у ложници приказује Хелену као жртву богиње Афродите: само њено наређење и њена претња смрћу приморавају Хелену да се покори Паридовој вољи. Исти призор изазива у слушаоцу ретроспективну мисао да се тако догодило некад и у Спарти кад је Парид Хелену одвео. Зато она и оптужује богињу:

„Зашто ме, богињо чудна, и сада желиш завести?“

(III 399),

а доцније говори о Паридовој кривици (VI 356). Отуда је разумљиво што песник, на уста Несторова, целу војну на Троју не приказује као рат у који су Ахејци пошли зато да Менелаја оперу од срамоте него да освете плач његове жене и њено уздисање (II 356). Нестор, дакле, претпоставља да је Хелена пошла у Троју без своје воље.

Из свега што је речено може се закључити да је Хомер у Хелени створио прототип женске лепоте, такорећи оваплоћење Афродите, богиње лепоте и љубави. Говорећи о томе да лепота мора бити потпуна, тј. да лепа жена треба да има и лепо срце и лепу душу, Лаза Костић каже: „У жена је чувство особине, чувство индивидуалности јаче него у мушког пола, само што у том осећају влада дуализам, и то централизован дуализам. Кад жена нема довољно поуздања у своју лепоту, да њоме постигне тај централизовани дуализам, па ма и не задуго, него само за један разговор, онда се радије придружује ономе који је кадар увидети њене душевне лепоте. Напротив: ако је тако лепа да ће сваког занети већ лепотом самом, али умни јој развитак

²⁾ U. v. Wilamowitz—Moellendorff, *Die Ilias und Homer*, Berlin 1920², pg. 309.

не доликује лепоти, онда јој никада неће годити човек од кога се боји да ће тражити што више од лепог лица, једно што се боји да неће ништа наћи, а друго што је то већ увреда по њепу лепо лице, као да то није довољно, као да ту треба не знам какве поставе. Но заборављају да се лепота цени као и тканице. У најодабранијих индиских и персиских тканица наличје је исто тако лепо као и лице.⁸⁾ Хелена је имала лепу поставу. На завршетку свог предавања Лаза Костић обећава да ће изнети некоје слике целокупне лепоте, оне лепоте отприлике што је стари Хелени зову *καλοκαγαθία*, те ће почети с првом хеленском лепотом, с лепом Хеленом, али то обећање, колико знам, није извршио.

III ХЕЛЕНА ПО ПАДУ ТРОЈЕ

Хомер приказује старце који се диве Хелениној лепоти и свој занос признају, али га својом разборитошћу и мудрошћу одмах потом угасе као тренутну искру, јер је старац који одаје младалачку појуду ружан:

„Него каква је да је, у лајама нека се врати
и не оставља нама и нашим потомцима жалост

(III 159—160).

Међутим, има песника у чијем се приказивању дубок утисак лепоте удружује с љубавном жудњом, али то више нису мудри старци, него Менелај, коме афекат, који он осети кад угледа вољену жену ради које је и пошао у рат, и приличи.

Служећи се мотивом коме је извор у *Малој Илијади*, кикличкој епопеји, и угледајући се на Хомера, хорски лиричар Ибик, у једној својој песми која није сачувана, мађиску снагу Хеленине лепоте оцртао је овако: Менелај, кад је Троја пала, већ је био потегао мач да се Хелени освети за њену прељубу, али га је одмах затим, понесен чаром неодољиве њене лепоте, испустио из руке (*Схолије уз Аристотфанову Лисистрату* 155 и д. и *Зоље* 714).

Тај мотив додирује и Аристофан у *Лисистрати*, где Спартанка Лампита одговара Лисистрати:

Бар Менелај, кад наге дојке примети
у Хелене, већ тргнут, мислим, баца мач

(ст. 155—156).

Исти мотив додирује и Еурипид у *Андромаси*, где Пелеј кара Менелаја:

⁸⁾ Лаза Костић, *О лепим женама у животној и у песми*, Позориште год. I, 1872, стр. 25.

Кад узне Троју — и ту траг ти налазим —
не смаче жену кад ти паде у руке,
но чим јој груди угледа, ти баци мач
и прими целов, кучку гласећ' неверну,
савладала те жудња, никоговићу.

(ст. 627—631).

Овим мотивом често се служило и хеленско вајарство и керамичко сликарство⁴).

Оснивач западно-хеленске хорске лирике, Стесихор, приказао је у својој *Хелени* прељубништво Хеленино као последицу кривице њена оца, Тиндареја, који је у једној прилици свима боговима приносио жртву, само је Афродиту заборавио, и зато је ова његовим ћеркама усадила у срце прељубништво. Песник се ослонио на Хесиода⁵, али га је у исти мах и надмашио тиме што је Хеленино прељубништво појачао, и тиме изазвао гнев Хелене и њене браће Диоскура, који су у Локрима били веома поштовани, и они га казне одузимањем вида. С острва Леуке, где заједно живи с Ахилејем, Хелена му, преко кротонског војсковође Леонима, који је на Леуци тражио лека својој рани, поручи да је његову слепоћу изазвао њен гнев (Paus. III 19, 11). „Узрок му није остао непознат као Хомеру, него га је као човек задахнут Музама упознао и одмах запевао:

Није истина што сам певао,
и ниси пошла бродовима лепих весала,
и ниси дошла у Тројину тврђаву,

и заиста, тек што је испевао целу тако звану Палинодију, одмах је прогледао“ (Платон *Федар* 243 А)⁶). По Стесихоровој *Палинодији* (= Песми која пориче прво казивање) Парид је у Троју довео само подметнуту Хеленину утвару, а сама Хелена остала је у Египту (Платон *Држава* 586 С, Еурип. *Хелена* 603, 608 илд., 620 илд., 1220; вид. и Херод. II 112—120). У *Разорењу* Стесихор је горе поменути мотив с Менелаја пренео на ахејску војску: кад су Ахејци заузели Троју, они хоће Хелену да каменују, али их њена лепота занесе толико да им камење испадне из руку (фрг. 25 В).

Менелајево поклањање живота неверној жени није у складу ни с хеленском правном свешћу ни с најпростијим појмовима о увређеној мушкој части. Као јунаци наше народне песме, на пример Бан Милутин, Грујица Новаковић,

⁴) Furtwängler—Reichhold *Griech. Vasenmalerei*, Taf 107, 1 Abb. 147, 148; S. Praschniker *Parthenonstudien*, 1928, pg. 100, Fig. 75. 76.

⁵) О Стесихорову и Еурипидову односу према Хесиоду вид. М. Mayer *De Euripidis mythopoiea carita duo*, Berlin 1883, 8.

⁶) Или у мом преводу Платон *Ијон* — *Гозба* — *Федар*, Београд 1955, издање Култура, стр. 134—135.

Стојан Поповић, Ђуро Даничић (Вук II бр. 30, III бр. 7, VII бр. 28 и 31) и други, и Хелени су кажњавали прељубнице. Али, као што је било јунака који су својим неверним женама грех праштали и враћали их кући, на пример Бановић Страхиња (Вук II бр. 43) и Милош Чобанин (Вук II 29) и краљ Матијаш (Петр. I 277), тако је својој жени грех опростио и Менелај: његов необичан и нечувен поступак изазвала је само изузетна лепота Хеленина.

IV ХЕЛЕНА У ОДИСЕЈИ

Слику Хелене у *Илијади* допуњује појава Хеленина у IV-ом и XV-ом певању *Одисеје*.

Менелај слави женидбу свога сина, Мегапента, кога му је позно родила робиња, и удају Хермионе, своје и Хеленине ћерке, кад му стигне Телемах, син Одисејев, с Писистратом, сином Несторовим, да чује вести о своме оцу, јер се Менелај већ одавно вратио у Спарту, пошто се којекуда налутао. Синове својих ратних другова под Тројом Менелај љубавно дочека и угости. У разговору с њима он похвално спомене и Одисеја, али тиме у Телемаху потстакне жудњу да плаче и тако га позна ко је, те стане размишљати да ли да пусти Телемаха да он сам спомене својега оца или да га најпре пита и на тај начин са свију страна окуша. Док је тако промишљао, уђе Хелена, која се после пада Троје, с Менелајем вратила кући, лепа као Артемида, са златном преслицом у руци, ведрa и љупка, и чим је села, она Телемаха одмах позна по његовој сличности с оцем и своју мисао саопшти Менелају. Да је гост који личи на Одисеја заиста Одисејев син потврђује Писистрат, који узима реч место Телемаха. Од чезнућа за Одисејем сви заплачу, али Хелена, док није дошло време починку, оба госта, који су се били ражалостили кад су из Менелајевих уста чули удес Одисејев, развесели својим причањем о подвизима што их је Одисеј извео у Тројанском рату. После свих лутања и забуна што их је доживела Хелена је остала несломљена, чила и свежа. Ако се и одликује својим духом и својом сналажљивошћу, јер устуком против сете, гнева и спомена о свакаким невољама уме госте да разведри (IV 219—234), и брже од Менелаја да правилно толкује птичије знамење (XV 172—178), она због своје лакомислености ипак није личност која је способна да на се узме одговорност; њој недостаје дубљи поглед у склоп људскога живота, и она се с удесом овако мири:

„Атриде, Дивова него, мој Менелају, и ви синови добрих отаца, — час овоме Диве час оном добро додељује и зло, јер све он може да чини

(IV 285—287).

Она и овде зове зебе кучком (ст. 145), због које су Ахејци дошли под град тројански. Међутим, причајући о Одисеју како се некад у просјачком ружу ушуљао у Троју, и како га је она познала, али није издала, она истиче како јој се у Троји већ воља била окренула:

вратит се дому, и жаљах слепоћу што ми је даде
Афродита, те мене из миле одведоше земље,
ћерку оставих своју и ложницу и свога мужа
који је имао свега, и паметан беше и красан.

(IV 261—264).

Хелена у *Одисеји* у основним цртама свога бића нимало се, дакле, не разликује од Хелене у *Илијади*: она је једнако достојанствена и, после свих удараца судбине, једнако свежа и крепка. Том свежином она се изнад сфере људског диже међу божанска бића. А кад је, задахнута изненадном пророчком видовитошћу, прорекла да ће, као орао што је долетео из планине и однео у дому храњену гуску, тако се и Одисеј, после дугог лутања, вратити кући и обесне просце казнити, Телемах јој одговори: „Нека ми Див удели тако, а ја ћу те у отаџбини славити као какву богињу“. (XV 180—181).

V ХОМЕР И ЗЕУКСИД КАО СЛИКАРИ ХЕЛЕНИНЕ ЛЕПОТЕ

Хомер није ишао за тим да Хеленину лепоту прикаже у свима појединостима, тј. тако да иде по реду од једне карактеристичне појединости до друге, него је приказао целокупан утисак и ефекат који оставља њена лепота и тако створио појам лепоте за који Т. Е. Лесинг у своме *Лаокоону* каже да „далеко премаша све што уметност у томе правцу може да учини“ (гл. XXI)⁷⁾.

Док приказивањем Хелене ствара у читаоцу највишу идеју која се може замислити о њеној лепоти, не упуштајући се у подробен опис те лепоте, исти песник приказује Терситову ружноћу идући од једне особине до друге (*Ил.* II 216—219). Зашто се песник устезао да тако прикаже и Хеленину лепоту? Лесинг одговара: зато што постепено набрајање појединих елемената лепоте не би могло изазвати утисак онакав какав чини њихово складно дејствовање на слици. Слика лепе Хелене не може се саставити из појединих значајних појединости, јер се значајна појединост, тј.

⁷⁾ Вид. Lessing *Laokoon*, превео Svetislav Predić, Београд 1954, изданје Kulture, стр. 168.

црта којој се даје првенство, не слаже с потпуном хармонијом свих делова, а ова је основни услов највише лепоте какву собом оваплоћава Хелена. У ружноће се находи то преимућство што је у ње све нехармонично, што она има облике који највише стрче и одударају од нормалних облика, и зато је песник и може да наслика део по део. А у највише лепоте све је пуна хармонија, ниједан елеменат није истакнут на штету другога, сваки има најтачнију меру; у такве лепоте нема ниједног дела који би одударао од осталих, и зато песник није могао дати опис лепоте у појединостима, а из тога недостајања значајних појединости у песника ликовни уметник може разабрати како ће схватити Хеленин лик. Ко хоће да претстави себи како је хеленска вајарска уметност умела да прикаже такву хармоничну лепоту, нека посмотри радове у стилу Праксителову.

Кад се упореди с развијеном техником познијих времена, Хомерова простота у приказивању женске лепоте претставља и почетак и врхунац у исти мах. У односу према рафинованој уметности хеленистичког описивања лепоте и према подробности византискога изражавања Хомерова песничка техника како се огледа у стиховима о утиску који изазива чар Хеленине лепоте јесте примитивна, али то никако не значи некакав недостатак или слабост, јер баш у подесној простоти која уме да изрази прави триумф лепоте лежи снага и моћ; у таквој простоти огледа се права снага песникова стваралаштва, које је свесно одабрало тај пут, а није осећало потребу да се служи префињеном техником доцнијих времена. Зато Лукијан у својим *Сликама* (гл. 8 § 466) и каже за Хомера да је најбољи песник-сликар, и поред Апела и Еуфранора.

За силно дејство што га изазива лепота зна и наше народно песништво. Кад Алексис Дони у својој студији *Das weibliche Ideal nach Homer mit Rücksicht auf andere National-epen* (Perleberg 1867, Progr.), за Хомерове стихове о Хелени излаже паралеле у индиском, шпанском и немачком песништву, он и из наших народних песама као паралелу бележи стихове о раскошној лепоти Роксанде, сестре Леке капетана:

Ал' ето ти буљук ђевојака,
међу њима Роксанда ђевојка;
а кад Роса дође на чардаке,
сину чардак на четири стране
од њезина дивна одијела,
од њезина стаса и образа.
Погледнуше три српске војводе,
погледнуше, па се застидише,
заисто се Роси зачудише.

Много Марко чуда сагледао
и виђао виле на планини,
и имао виле посестрима,
ни од шта се није препануо,
ни с' ода шта Марко застидио;
баш се Роси бјеше зачудио,
и од Леке с' мало застидише,
погледнуше у земљицу црну

(Вук II бр. 39, ст. 399—413).

Другу паралелу налазимо у песми *Женидба Милића барјакшара* (Вук III бр. 78), где је опевана трагична судбина не само савршене лепоте једне невесте него и њена младожење који губи невесту на дан своје највеће среће и радости. Дубок утисак што га Лепосава, ћерка Вида Маричића, оставља својом изванредном лепотом пева се у три маха.

Најпре се описује шта чине сватови кад угледају где браћа сестру изводе:

Ја каква је цура Љепосава!
Кроз мараме засијало лице,
сватовима очи засјениле
од господског лица и сјела;
сви сватови ником поникоше
и у црну земљу погледаше,
ја од чуда лијепе ђевојке

(ст. 87—93).

Одмах затим Милић, младожења, управља пуници питање откуд онаква лепота у њене ћерке, а његове невесте. Док у Хомера тројанске старешине, понесене појавом лепе Хелене, дају израза своме дивљењу, у нашој песми сватови се удивили па ћуте као неми, а само младожења, удивљен лепотом своје невесте, пита пуницу:

Ој пунице, ђевојачка мајко,
или си је од злата салила?
Или си је од сребра сковала?
Или си је од сунца отела?
Или ти је бог од срца дао?

(ст. 94—111).

Напослетку, утисак што га невеста изазива у свом младожењи пева се и онда кад му је њена браћа предају да је води:

А кад Милић дара приватио,
коња јаше, коњ му поиграва,
а звекеће сабља о бедрици,
а жуборе пуца на прсима,

на калпаку тренеће му перје:
 није шала, онаква ђевојка;
 није шала, онаки дарови!

(ст. 133—139).

Наш песник дао је и подробен опис Лепосавине лепоте, део по део (ст. 25—35), што не чини Хомер:

Чудо људи за ђевојку кажу:
 танка струка, а висока стаса,
 коса јој је кита ибришима,
 очи су јој два драга камена,
 обрвице с мора пијавице,
 сред образа румена ружица,
 зуби су јој два низа бисера,
 уста су јој кугија шећера;
 кад говори — ка да голуб гуче,
 кад се смије — ка да бисер сије,
 кад погледа — како соко сиви,
 кад се шеће — као пауница.

Кад човек чита или слуша тај опис, он по њему може себи да створи сјајну слику Милићеве невесте, али му се, ипак, чини да пред таквом лепотом још не би морао ником да поникне и у црну земљу да погледа, нити би таквој лепоти урок могао да науди! Лепота, она превелика лепота, за коју Лаза Костић каже да готово никад не пролази добро⁸⁾, и због које невеста умире, мора остављати дубљи утисак но што га оставља наведени подробен опис. Таква лепота више се слуги из описа оног утиска што га она изазива у сватовима и у младожењи. Хомер је веома добро знао у чему се састоји преимућство ове последње технике! Јер, да је он Хелену подрбно описивао, тај опис не би остављао онакав утисак, јак и моћан, какав оставља приказивање старца како јој се диве!

Смисао за лепоту изражен у Хомерову приказивању Хеленине лепоте још више се развио и облагородио у слободним и независним градским државама аристократско-агонистичке епохе.

Кад се узме на ум на какав је начин Хомер узео да да најживљу идеју лепоте, лако се може објаснити како су његови стихови о Хелени могли да задахну сликара Зеуксида из јужноиталскога града Хераклеје и да га потстакну да се прихвати надметања са самим песником Тројанскога рата (*Ael. Var. h.*, IV 12). Према Платону (*Gorg.* 453 C) и Ксенофону (*Mem.* I 4, 3; *Oec.* 10, 1) Зеуксид је већ за жи-

⁸⁾ Л. Костић *Основи лепоте у свету*, Нови Сад 1880, стр. 46.

вота Сократова био славан сликар. Кад су Кротоњани, који су се одликовали нарочитим смислом за лепоту, за веома високу цену поручили од њега више слика за храм Хере Лакиниске, уметник им предложи да им наслика и слику Хелене, у којој ће бити изражена савршена женска лепота. Пошто су Кротоњани предлог прихватили, он их упита да ли имају лепих девојака које би му могле служити као модел. Уместо одговора они га поведу у палестру, која је и тада била веома поштована и посећивана. Кад је доведен у њу, Зеуксид се задивио лепоти и стасу младића, који су се у њој вежбали, и кад су му рекли да према лепоти младих вежбача може унапред да оцени и лепоту њихових сестара, он се веома обрадовао. На његову молбу градско веће скупи све девојке, да уметник од њих одабере најлепше. Он изабра пет најлепших, и оне су му стајале као модел. Од сваке он је за своју слику узео оно што је у ње било најлепше, јер је сматрао да природа не да никоме да му сви делови тела буду бесмртне лепоте у исти мах. И иначе на гласу као сликар женске лепоте Зеуксид је направио слику толико лепу да ју је изложио за гледање без улазнице, кад се није могла довољно наплатити. Испод слике ставио је Хомерове стихове о Хелени

Замерке нема Тројанцу ни Ахејцу с назувком лепим
што због овакве жене већ одавно подносе јаде:
облијем она ведма на бесмртне богиње личи.

Док проникљиви песник приказује лепоту полазећи од тоталног утиска, од целине, без истицања појединих квалитета, не мање проникљиви сликар слика лепоту полазећи од њених саставних делова⁹⁾. За Зеуксида као сликара карактеристичне су ове речи Аристотелове:

„Уопште, оно што је немогуће треба правдати разлoзима уметности или оним што је боље или општим мишљењем. Са гледишта уметности више важи оно што је вероватно а немогуће него ли оно што је могуће а невероватно, па ако и није могуће да би људи били онакви како их је сликао Зеуксид, ипак се може одговорити да је боље тако их приказивати, јер идеал треба да превазилази стварност“ (*О песничкој уметности* XXV, 1461 b 9—14). То најбоље потврђује Зеуксидова Хелена: она није лепотица у индивидуалном смислу, тј. није слика ниједне девојке од оних пет што их је био изабрао за моделе, него тип идеалне женске лепоте, узор лепоте, *pulchritudo ipsa*, а узор су савршенији него обични људи, јер су појединачне лоше црте одбачене.

⁹⁾ Вид. Plin. XXXV 64, Cic. *De invent* II 1, 1, Val. Max. III 7 ext. 3, Ael. *Var. h.* IV 12, XIV 47.

VI ХЕЛЕНА У ЕУРИПИДОВИМ ДРАМАМА

Од трагедија, сатирских драма и комедија у којима су обрађивани догађаји из Хеленина живота сачуване су само три драме Еурипидове: *Тројанке*, *Хелена*, *Орест*.

У *Тројанкама*, приказаним год. 415-е, пред полазак атинске морнарице на Сицилију, нижу се најразличније катастрофе и најганутљивији призори општег јада после освојења Троје, а оно што те призоре, пуне бола и очајања, вежује у целину јесте градација утисака што их изазивају заробљенице и хор као носиоци неизречног бола побеђених, а нарочито старица Хекаба својом моралном патњом, која расте од призора до призора, док се у призору са Хеленом, који је мало ремек-дело психолошке мудрости, не претвори у непомирљиву срџбу при Хекабину нападу на Хелену, кобну прељубницу, која је изазвала сву невољу тројанску. Кад је Менелај дошао по Хелену, коју му је војска наменила да је као осветник своје увређене мужевље части погуби или, како он додаје, одведе у свој завичај да је казне сродници погинулих Лаконаца, војници је изведу из шатора. На њој је раскошно рухо, које показује све њене телесне чари; она зна да ће Менелај, ако буде с њоме сам само неколико тренутака, све заборавити и опростити. Она се брани поуздано и самосвесно. Није она крива за несрећу што је Троју задесила, него само Хекаба, која је родила Париду, и Пријам који га није убио. Затим истиче да заслужује захвалност, јер је Парид ради ње одбио власт над Европом и Азијом: својом лепотом она је искупила слободу и срећу Хеладе; оставила је Спарту и у Троју пошла само под притиском богиње Афродите, коме ни Див не може одолети, а тој богињи помогао је сам Менелај кад је отпутовао на Крету а своју жену оставио саму с Паридом. Што се после Паридове смрти није вратила Менелају, за то она није крива, јер је њене покушаје бежања омео Паридов брат Дејфоб, који ју је насилно узео себи. Хеленину одбрану оштро побија Хекаба. Зар се може веровати да би царица небеска Хера и девичанска Атина пристале да се надмећу за лепоту и смртно чељаде да им буде судија? То је недостојно богова и смешно. Да остави Спарту није Хелену нагнала Афродита, него афросина, лакоумност и жудња за раскошем, јер је у Спарти живела скромно, а кад је видела Париду где у злату сја, својевољно је одбегла с њиме, заслепљена његовом лепотом и његовим богатством. Често је Хекаба Хелену молила да се поврати у Спарту и нудила јој помоћ да бежи ахејској морнарици, и да онда настане мир и за једне и за друге, али Хелени се то није свидело. И кад позива Менелаја да Хелену погуби, он наређује да је одведу и заспу камењем. Али кад му лепа грешница обухвати ко-

лена, он се предомисли — утолико лакше што сам каже да није на Троју пошао, као што се мисли, ради Хелене, него да се освети ономе који му је жену отео (ст. 874 илд.) — те изјављује да ће је повести са собом и, за опомену свима рђавим женама, казнити смрћу. Он одлази с Хеленом, а хор у духу види како се Хелена у лађи огледа на златно огледало, и гледаоци знају да ће она као Менелајева жена и спартанска краљица и даље живети.

Хелену као централни драмски лик опева Еурипид у *Хелени*, приказаној год. 412-е. Ова драма није митолошка пародија, како је гледа Хуго Штајнер¹⁰), него баш права палинодија, у којој песник слави Хелену као верну љубу, као другу Пенелопу¹¹). Он се угледао на *Палинодију* већ поменутог Стесихора, по којој је Парид одвео у Троју само подметнуту Хеленину утвару, а праву Хелену, по наређењу љубоморне Хере, Хермија је ваздухом пренео у Египат, старом и честитом краљу Протеју, да остане верна своје мужу. Кривица за дуготрајни рат под Тројом пада, према томе, на Хеленину утвару, док је права Хелена боравила у Египту. То је уствари „нова Хелена“, како је зове Аристофан у својим *Тесмофоријазусам* (ст. 850). Она веома тешко подноси што је Хелада сматра нечасном:

Најмржа сам под небом сада ја,
Хелада мисли да сам издала
свог мужа, дом за сјај у Фригији

(ст. 926—928)¹²).

Седамнаест година чува она брачну верност. И кад је од Теукра, Ајантова брата, који је после свога изгнанства из Саламине на путу на Кипар доспео у Египат, чује да је Троја пала, а за Менелаја да га Хелада сматра мртвим, она се и тада устеже да пође за младога Теоклимена, свирепог деспота, који после смрти свога оца, Протеја, хоће да му Хелена буде жена: она ће радије и умрети него Менелаја изневерити; радије ће оставити живот који јој је због Херине љубоморности и њене лепоте постао права мука. Као Софоклова Дејанира што је, док се Херакле борио с Ахелојем, страховала да је „због лепоте једном јади не снађу“ (ст. 25), те жали Ијолу за коју каже:

¹⁰) Н. Steiger *Euripides, Seine Dichtung und seine Persönlichkeit* (Das Erbe der Alten V), Leipzig 1912, pg. 23 и 87.

¹¹) Вид. U. Mancuso *La lirica greca*, 199; F. Grillparzer *Werke* 14, 160 Necher.

¹²) Превод Николе Т. Ђурића: Есхил—Софокле—Еурипид *Одабране шрагедије*, изд. Просвете, Београд 1948, стр. 453. Види стихове 66, 81, 223 илд., 250, 264 илд., 270, 614 илд., 721, 958, 1147 илд., 1293, 1506.

Та пожалих је највише кад видех то
лепота њена где јој живот разори

(ст. 464—465).

и она се неколико пута жали на своју лепоту као на извор и својих и ахејских и тројанских суза (ст. 27, 236 ид., 261, 304 ид., 363 ид., 383 ид.). А кад је са хором хеленских заробљеница пошла у двор да од Теоноје, младе пророчице и сестре Теоклименове, више чује о своме мужу, појављује се Менелај, којег су, заједно с утваром на његову повратку из Троје онамо догнали ветрови. У тренутку кад се Хелена вратила од Теоноје, пошто је од ње чула да је Менелај жив и завапила:

О кад ћеш доћи? Чезња умара!

(ст. 540),

већ јој се Менелај приближио, али кад га види у бедним и прљавим ритам, она помисли да је он разбојник и, уплашена, притрчи гробу Протејеву. Убрзо га она позна, а и он је изненађен лепотом њена лика, јер сасвим личи на Хелену, али не верује, јер ју је, мисли, оставио у пећини код другова. Сумње нестаје тек онда кад му гласник јавља да је тобожња Хелена, утвара, одлетела у ваздух, пошто је сама изјавила да је само утвара. Радост двоје драгих који су се нашли после седамнаест година помућује Теоклимен који свакога хеленског госта убија, па ће убити и Менелаја, а Хелену ће приморати на брак. Али уз помоћ Теоноје, честите сестре Теоклименове, пође им за руком да побегну. Кад је Теоклимен за то дознао, разгневи се и своју сестру хоће да убије, али се појаве Диоскури, Хеленина браћа, као *divi machinae*, те све објасне, и он се подвргава њиховој вољи.

Док је Хелену у истоименој драми показао у светлости најчистије невиности, у *Оресту*, приказаном год. 408-е, песник је своју „нову Хелену“ изгубио из вида и вратио се Хелени какву је видео пре своје драмске палинодије. У свом немирном, смелом и непрестано радозналном мишљењу песник је и у овом случају старој ствари подметнуо сумњу. Међутим, ова трећа његова Хелена није ипак онако црна како су је видели александриски и многи модерни критичари, јер зашто би је песник избављао из Орестових убилачких руку?

После убиства Клитеместре, своје мајке, Орест је пао у тешку болест, и телесну и душевну, јер га мучи осећање греха и кривице, и већ шести дан лежи пред Агамемноновом палатом у Аргу. На позорници нема више Еринија, јер оне дубоко бораве у његовој души, и песничко приказивање Орестова патолошког стања одликује се јаким веризмом.

У тренутку кад му дух није обавијен тамом, он је свестан свога страшног дела. Кад га Менелај буде питао:

Од чега патиш? Која болест мучи те?

он ће одговорити:

Гризе ме савест, жива свест о греху мом

(ст. 395—396).

Док он, сав изнурен, борави тврд сан, сестра му Електра брижно бди поред њега. Од свога стрица и тетка Менелаја, који је баш тада, враћајући се с тројанске војне, стигао у Науплију и Хелену већ послао у двор Агамемнонов ноћу, да је дању ожалашћени Аргивљани, којима су синови погинули под Тројом, не би засули камењем, она заједно с Орестом очекује помоћ, не би ли их он спасао од аргивског народа од којег им прети смрт за убиство мајке. Али место Менелаја појављује се Хелена, и она од Електре тражи да на гроб Клитеместре, своје мајке, а њене сестре, однесе заупокојну жртву, а кад ова то одбије, она пошаље на гроб Хермиону, своју ћерку, коју је Менелај, кад је полазио на Троју, оставио код Клитеместре, своје свастике и ћерке. Тек што је Хелена отишла у кућу, Електра каже за њу, сасвим реалистички:

О природо, човеку једном ти си зло,

спасење другом ко се теби привије.

Да л' видесте где курјук себи пократи
да сачува лепоту, жена матора?

Нек бог те казни, ти ме у јад ували
и овога и Хеладу сву!

(ст. 136—141).

А кад се појавио и Менелај, који је већ обавештен о смрти свога брата и своје снахе, Орест га извешћује да само од њега очекује спасење и потсећа га колику захвалност дугује Агамемнону, његову оцу, који је, да брату врати неверну жену, предузео неправедан рат и поднео много веће жртве него Менелај. Пре него је Менелај могао одговорити, стигао је његов таст, стари Тиндареј, који је на глас о убиству своје ћерке дохитао из Спарте и дошао да поздрави зета; он оштро оптужује унука за његово злочинство. После духовног мегдана између деде и унука, Менелај нема снаге да заштити несрећног синовца и јадну синовицу. Народ их у скупштини осуђује на смрт, али им оставља да се убију сами. Да би се осветили стрицу што се није заузео за децу братовљеву, Орест заједно с Пиладом, својим братом од тетке и правим пријатељем, решава да убије мрску стрину,

која је својим прељубништвом и изазвала ахејско-тројански рат. Осим тога, они реше да ухвате Хермиону да их Менелај не би могао казнити кад Хелена буде убијена. Кад се Хермиона вратила с гроба Клитеместрина, они то изврше. А кад Менелај хоће заиста да освети Хелену и да спасе ћерку, појави се Аполон с Хеленом као *deus ex machina* и саопштава да Хелена није погубљена, него ју је он, по Дивову наређењу, спасао, и она ће свој потоњи живот проводити у етру са својом браћом, Диоскурима, као заштитница бродара; Менелај нека се поново ожени, Орест нека оде у Аркадију, где ће основати град Орестију, а потом у Атину, где ће се очистити, и напоследку нека се ожени Хермионом, а Пилад Електром.

VII ХЕЛЕНА У ГОРГИЈЕ И ИСОКРАТА

Као Хомеров Пријам поступа и ретор Горгија из Леонтина у својој беседи *Похвала Хелени*, јер брани Хелену, тврдећи да она није заслужила кућења, јер је узрок њену одласку у Троју могла бити судбина. или отмица, или наговор, или неодољива моћ љубави, али ни у коме случају није крива она што је оставила Менелаја и с Паридом побегла.

Као Горгија поступа и његов ученик Исократ, најсјајнији претставник хеленског свечаног беседништва. Док је његов учитељ дао уствари само одбрану лепе Хелене, он је својом *Хеленом* одбацио мисао о „злосрећној лепоти“ и написао праву похвалу, која се претвара у речиту проповед лепоте уопште.

Хелена је постала награда свију Хелена (17). За њу се отимала Атина преко Тесеја, који је, украшен свима врлинама (18—22), једини Хелену, тај узор лепоте, правилно схватио и заслужио. Он је Атину ослободио од наказе Минотаура а своју трезвеност показао у стварању демократске државе, од Атине створио средиште Хеладе, уклонио ропство и својом слободољубивошћу и некористољубивошћу постао добротвор и љубимац Атине. Господарица све те владарске врлине постала је Хелена (23—37). За њу су се отимали и многи други хеленски династи (39—41)¹³⁾. Али су богови обећали Хелену некоме другоме, који је неће узети ради чулног задовољства — иако ни то није зазорно — него зато што ће у њој поштовати божанско порекло, јер је права лепота божанског извора. Хелена је допала Париду не само због његових врлина него и због његове мудре

¹³⁾ Ово Исократово тврђење слаже се с митским каталозима из којих се види да је Хелениних просака било више од тридесет (вид. С. Robert *Die griechische Heldensage*, Drittes Buch, II Abt., erste Hälfte, Berlin 1923⁴, pg 1066—1069.

пресуде (41 – 48. Није чудо што је за Хелену избила борба између Хелена и варвара, Европе и Азије. То није била борба за жену, него борба за лепоту, и у њој учествују чак и богови (40—53), јер је лепота „најузвишеније и најдрагоценије и најбожанственије од свега што постоји“ (54). Лепота је права узорна врлина, а врлина важи само својом лепотом. Њој води и најјачи нагон који човек има — љубав, а томе нагону подлежу и богови и богиње, јер лепота ствара бесмртност (54—60). И Хелена је својом лепотом обесмртила и себе, и своју браћу и свога мужа. Хелена, тј. лепота, савлађује и песнике, и тешко оном песнику који би се усудио да је погрди. Она је слепоћом казнила песника Стесихора, који је у својој песми осуђивао њен прељубнички грех, а кад му је она у једној прилици поручила нека испева Палинодију, па ће прогледати, он ју је послушао, и вид му се повратио; она је Хомеру наредила да пева и његовој поезији дала вечите чари (61—64). Зато јој се мора одавати пошта жртвом и похвалама (66). И само зато што поштују Хелену, Хелени су остали слободни. Од Тројанског рата она одређује целу хеленску историју и унапређује јединство и моћ Хеладе, и само својом лепотом савладала је хеленска просвета све оне који су Хеленима хтели да отму слободу (67—79).

Атински учитељ беседништва могао је тако схватити спартанску лепотицу и борбу за њу, јер је добро познавао и оне финије и благородније црте што их је већ Хомер њој дао. Он је њен положај претставио као болан сукоб, као истински велику судбину. Са болом, али свесно, Хелена подноси свој удес, чак уме да му да надличан смисао: своју прељубу она осећа као срамоту и више него једаред назива себе „кучком“, али мисли и на потоњу славу:

„Него, дела сад уђи и седни на столицу ову,
девере, јер ти је душу освојила највећа мука
због мене кује и уз то због Александра греха;
на нас је двоје Див навалио жалосну судбу
о нама двома и у потомству песме да буде

(VI 354—358).

А колико је Хомер полагао на то да Хелену не прикаже само као жену која осваја својом телесном лепотом него да укаже и на њену душевну финоћу види се и у томе што је на завршетку своје епопеје удесио да она последња рида и нариче над мртвим Хектором. У њену нарицању још једаред на веома дирљив начин долази до израза сва тежина њена удеса:

Најзад Хелена трећа нарицати мед њима почне:
„Хекторе, мојему срцу најмилији од свију девера,

сад ми је муж Александар богдлики, штоно је мене довео некад у Троју, — еј да ме је нестало пре тог! — већ ми је сада ево и двадесет година стигло откад оданде отидох и оставих земљу оцаца; али још не чух од тебе ни зле ни погрдне речи, него кад би ме други у дворима корио когод, девер ил' јетрва или лепдруха заова која или свекрва — свагда к'о отац благ ми је свекар — ти си га устављ'о вазда и мене си бранио увек својим милосним срцем и љубазним речима својим. Зато жалосна с тобом и себе оплакујем јадну: милостив није ми више у Троји широкој нико, а ни пријатељ добар, јер сви се грозе од мене“

(XXIV 760—775).

VIII ХЕЛЕНА У ПОТОЊИМ ВРЕМЕНИМА

Идеал женске лепоте као суверене моћи, оваплоћен у Хелени, негован је и у Средњем веку¹⁴⁾, и Хелена као лик заводничке лепоте живи од XVI-ог века у народној књизи и марионетској игри о доктору Фаусту, популарном и неуморном научном истраживачу и хуманистички образованом чаробњаку, који својим чаролијама може да на свет изазове хомерске јунаке и лепу Хелену. Од народне књиге *Историја доктора Јохана Фауста, далеко познатој чаробника и мађионичара*, објављене год. 1587-е, у Франкфурту на Мајни, Гетеову родном месту, воде порекло све доцније прераде (Шписова, Видманова, Пфицера и анонимна), из којих се некоје црте, обично дотеране и прерађене, појављују и у Гетеову *Фаусту*.

Предање о Фаусту први је обрадио Кристофер Марлау у својој драми *Трагична историја доктора Фауста*, написаној год. 1588-е, а објављеној год. 1604-е. У једном призору Фауст је почео искрено да се каје што је потписао уговор са ђаволом, али кад му Мефистотел прети да ће му одмах учинити крај, он обнавља уговор и, да би се ослободио свих својих сумњи и сачувао верност Луциферу, он тражи лепу Хелену за љубавницу. А кад се она појави, он у монологу, који је пун еротичке жудње и полета, јасно слави њену лепоту:

Је л' то тај лик што крену лађа хиљаду
и Троји поносне што спали бедеме?
Хелена дивна, дај ми целив бесмртан!
Те усне душу сишу ми; куд лети, гле!

¹⁴⁾ Вид. F. v. Bezold *Das Fortleben der antiken Götter im mittelalterl. Humanismus*, Bonn—Leipzig 1922, pg. 59 ss.

Окрени се и врати ми је, Хелена!
Ту остаћу, јер усне твоје дају рај.
Та све је смет и кал што није Хелена!
Парид ћу бити, и од жудње за тобом
уместо Троје Витемберг ћу пленити,
а с Менелајем јадним мегдан делити
и барјак твој к'о перјаницу носити;
у пету још ћу Ахилеја ранити,
па онда доћи Хелени за пољубац.
Ох, јеси лепша него небо вечерње
лепотом кад га звезде силне оките;
блиставија си него Див огњевити
Семели несрећници кад се појави,
а љупкија си него владар небески
у загрљају Аретусе несташне:
ти, најлепша, ти моја бићеш драгана

(призор четрнаести)¹⁵⁾.

Из народне књиге или из старог предања марионетске игре појављује се Хелена у II-ом делу Гетеова *Фауста*. „Иако у Гетеову делу имају читаве појаве, па и посебни говори из енглеске трагедије — која се почиње готово истим монологом као у Гетеа —, ипак је Гете далеко одмакао испред Марлауа, те сад, кад год би се споменуо Фауст, ни у Енглеској нико неће помислити на старију енглеску обраду, цео свет мисли само на Гетеа, на његову узвишену замисао, на његову уметничку песничку обраду“ (Јаза Костић). Антички митски лик и књижевно градиво које му је пружала књига о Фаусту Гете је осетио као свој мит, и зато Хелена као оваплоћење највише лепоте није више могла да буде средство којим се Фауст заводи, него је морала постати потстицај за његово највише духовно ослобођење и морално очишћење. Своје песничко преуобличавање Хелене сам песник, „последњи хомерид“; осветљује у свом чланку о Полигнотовој слици: „Од младости предмет поштовања и пожуде, она изазива најжешће страсти херојскога света, намеће просцима вечиту услужност, доживљује отмицу, удаје се, одводе је и поново заводијају. Она заноси старост као и младост, па их упропашћује, разоружава мужа који жуди да јој се освети; и док је испрва била циљ погубна рата, појављује се доцније као најлепша сврха победе, и тек издигнута изнад гомиле мртваца и заробљеника, налази се на врхунцу моћи своје лепоте. Све је опроштено и заборављено, јер је она поново ту. Живи поново, види живу и радује се највишем земаљском добру у њој, гледању савршена лика. И тако се чини да се свет и потомство слажу с ид-

¹⁵⁾ Превод Боривоја Недића и Милоша Н. Ђурића.

ским пастиром, који поред лепоте није ценио ни моћ ни злато ни мудрост¹⁶).

Очаран лепотом Хеленином, Фауст у I-ом чину, хоће да је у страдном заносу загрли, али она нестаје у сумглици, јер се права лепота не може задобити дрском страшћу, него само етичким васпитањем. У почетку III-ег чина Хелена се са својом пратњом из Троје вратила у Спарту, где је дочекује Мефистофел прерушен у једну од наказних Форкинових ћерки и плаши је страшним наговештајима, само да је нагна да побегне Фаусту, који недалеко у средњовековној палати живи с витешком пратњом. Она пристаје на то, и Форкинова ћерка одмах је одведе Фаусту: њена лепота засени и стражара Линкеја, који се, кад ју је приметио, збунио и заборавио да јави њен долазак. Доведен пред Хелену да га казни, он слави њену лепоту и завршава речима које му обезбеђују опроштај. Фауст се са Хеленом повуче у Аркадију, где им се роди син, који се зове Еуфорион, као и син Ахилеја и Хелене. Еуфорион је неумерен у игри, пентра се уз врлетне литице од стене до стене, и хоће све више и више да лети, док напоследку не полети у ваздух и тада с висине, као други Икар, пада пред ноге својих запрепашћених родитеља. На његове молбе пође мати за њим, а Фауст остаје сам. У наручју му остало само Хеленино рухо и вео, али се и рухо расплићује у облаке, опкољава Фауста, подиже га у вис и односи.

Тај облак и његово порекло из Хеленина руха показују да је Хелена само алегорична прилика: брак Фауста и Хелене претставља сливање античкога духа са средњовековном поезијом, а њихов син, Еуфорион, у чијем је бескрајном летењу Гете хтео да прикаже буран живот песника Бајрона, који је у рату за слободу Хелена жртвовао свој живот, претставља романтичко песништво. „Лепотица класичне старине претвара се дакле у лепоту класичне старине, која Фаусту, претставнику новог средњовековног романтичког доба, оставља свој класични спољашни облик и тиме изазива препорођај“¹⁷).

У прослављању Хелене највише је узлетео Емил Верхарн у својој драми *Hélène de Sparte*, објављеној год. 1910-е. То дело претставља најузвишенију апотеосу божанске лепоте, која све заноси, заслепљује и замађијава. Што је Хелена, поред све своје племенитости, изневерила Менелаја, песник објашњава њеном несрећном лепотом која махнитом љубавном жудњом испуњава свакога ко јој се приближи. У њу се заљубљује не само њен брат, Кастор, који убија

¹⁶) Опширније о томе шта је Хелена значила за Гетеов поглед на свет, вид. К. Weidel *Faust und Helena. Die Antike XV* (1939, 307—322).

Менелаја, да би лакше дошао до Хелене, него и сама Електра, у које се мржња, тек што је Хелену у очи погледала, претворила у страсну перверсну љубав, те она убија убицу Менелајева, јер му завиди што је освојио Хелену. Хелена се згади на све и бежи у природу. Али и ту сви подлежу њеној неодољивој лепоти: и сатири, и најаде, и бакханткиње, па и само камење кад осети њену нагу ногу. Она се боји да би њено укочено тело запалило и земљине груде у гробу, и зато се моли своме оцу, Диву, да је спасе:

Кад моме телу нема више склоништа
од сунчева рођења све до смираја,
мој смртни део уништи, од земног тла
одвоји ме и растури да нестанем!

Дивова муња одведе је у небеске висине.

IX ЗАКЉУЧАК

Од свију хеленских митова ниједан се не одликује толиком зраковитошћу као мит о лепој Хелени: он је остао као мирисан цвет који се ни за једне суше не може да осуши, ни у једној јесени да увене, ни у једној зими да се смрзне.

Хеленин пут кроз епопеју, лирику, драму, и стару и новију, лепши је од победничких путова којима ходе освајачи. И нису само песници него су и сликари њеној неупоредивој лепоти давали увек нову бесмртност. Снага и чаровитост њене лепоте, и сјај и савршенство њена пола, састоје се у томе што она, као Херакле у колевци природне законе, руши дотадашње моралне норме које су прељубницу осуђивале, а њеној лепоти дају суверену моћ којом она одржава своје достојанство и свакога ко је види поново задивљује и омађијава, јер лепота не зна ништа о ономе што је морално или неморално, добро или зло, пакао или чистиште, она захтева занос и опраштање греха. Ако и на коју лепоту, на Хелену се могу применити Бодлерови стихови:

Viens-tu du ciel profond ou sors-tu de l'abîme,
O Beauté? — — — — —

Sors-tu du gouffre noir ou descends-tu des astres?
Le Destin charmé suit tes jupons comme un chien;
Tu sèmes au hasard la joie et les désastres,
Et tu gouvernes tout et ne réponds de rien

(Hymne à la Beauté).

Београд.

Милош Н. Ђурић.

ZUSAMMENFASSUNG

M. N. Đurić: DIE SCHÖNE HELENA ODER DER SCHÖNHEITSSINN DER HELLENEN

Kein anderer von den hellenischen Mythen zeichnet sich durch so interessante Irradiation wie der Mythos über Helena, die schönste der irdischen Frauen aus, um deretwillen die Blüte der achäischen Männer zehn Jahre ihr Blut vergießt. Seit Homer hat Helena nicht mehr aufgehört, als Prototyp der weiblichen Schönheit auf Erden zu gelten. Dabei darf nicht übersehen werden, daß der Helena innewohnende Ethos ihrer Schönheit erst Leben verleiht und sie auf diese Weise zu einer Gestalt der Wirklichkeit macht. Der Dichter erhebt ihren Charakter eben dadurch zum Edlen, daß er sie reuig schildert und ihre Reue offen bekennen läßt. Helenas Gestalt mit ihrer unübertrefflichen und alles bezwingenden Schönheit betrachtet der Verfasser im Spiegel der hellenischen und modernen Literatur und der bildenden Kunst (Homer, Stesichoros, Zeuxis, Euripides, Gorgias, Isokrates, Marlowe, Goethe, „der letzte Homeride“, und Verhaeren). Die zauberhafte Kraft ihrer unwiderstehlichen Schönheit, die dem Menelaos beim Anblick des seiner Gattin von Aphrodite verliehenen Liebreizes das zur Rache gehobene Schwert entwindet, besteht darin, daß sie, sowie Herakles in der Wiege die Naturgesetze, die bisherigen die Ehebrecherin herbe verdammenden Normen zerbricht, ihrer Schönheit als Schutzwaffe aber die souveräne Macht versichert, mit welcher sie ihre Würde erhält und auf jeden, der sie erblickt, immer faszinierend wirkt und ihn mit leidenschaftlicher Sehnsucht erfüllt, weil die zum Dogma gewordene Schönheit nichts vom Sittlichen und Unsittlichen weiß; sie verlangt die Befreiung von jeder Schuld, indem sie immer das Wohlgefallen, das Entzücken und die restlose Hingabe erregt. Im Helena-thema äußert sich jener mächtige und innere Zug zum Schönen, der immer ein Mysterium bleiben wird.

Der höchst ausgeprägte Schönheitssinn Homers zeigt sich nicht nur darin, daß er Helenas Gestalt als vielbewundertes Schönheitsideal des reifen, erblühten Weibes geschaffen hat, sondern auch in der dichterischen Technik, wie er ihre Schönheit darstellt. Der Verfasser beleuchtet besonders das echt poetische und hohe Kunstmittel des tief empfindenden Dichters, das Strahlende, das Blendende, das Hinreißende an Helenas Schönheit, und dieses genügend darzustellen, bemüht sich die Sprache vergeblich, und muß es dem Pinsel des Malers überlassen vor allem jene vielgerühmte Stelle der Teichoskopie, wo die Darstellung der Wirkung von Helenas unvergleichlicher Schönheit auf die Greise eine unnachahmliche Schilderung fand (T 154 ss). Dabei wird auf Parallelen in den Volksliedern „der poetisch hochbegabten Serben“ (J. Burckhardt) hingewiesen, bei welchen die Empfänglichkeit für körperliche Schönheit im gleichem Grade ausgebildet ist. In der kunstvollen Darstellung der glänzenden Schönheit in ihrer tiefgehenden Wirkung auf den Zuschauer nähern sich die serbischen Säger im bewunderungswürdigen Maße den Hellenen, die wie kein anderes Volk ihr ganzes Leben in den Dienst der Schönheit stellten und dem Kult der Schönheit mit religiöser Hingabe ergeben waren.